Донка Петканова (София)

ЛУНАТА В СРЕДНОВЕКОВНАТА ЛИТЕРАТУРА И ВЪВ ФОЛКЛОРА

От дълбока древност луната за човека е била загадка. За нея по целия свят са се създавали много легенди и поверия. Народите са искали да знаят защо луната се ражда, стига до пълнолуние и отново намалява, за да изчезне; защо е бледа светлината ѝ в сравнение със слънчевата; какво означават петната по нея и как са се появили; как луната влияе върху природата и човека. В митологията и литературата на народите се формират различни представи за нея, достига се и до нейното символизиране. Тя се свързва с плодородието, с жените, с водите, със змията, със смъртта, смята се за обиталище на душите. Въз основа на аналогии, близости по форма или начин на проявление, символи на луната стават спирала, рог на говедо, охлюв, змия, раковина.

Както се обожествява слънцето, така и луната. Известни са редица богове олицетворения на луната. Египетският бог на луната Тот се смята за „господар на времето“, на числото, мярката и закона[1]. Гръцката Селена е богиня на растежа и раждането. Римската Луна е богиня на нощната светлина[2]. Като слънцето луната става мерило на времето. Както има слънчева година, така има и лунна.

В настоящата статия не си поставям за задача да направя всеобхватно изследване на луната в писменото и устното творчество на народите (това би могло да стане в обемиста книга), а да посоча представите за луната в българската средновековна книжнина и в българския фолклор с някои отделни паралели.

Фолклорният интерес към луната е много по-стар от литературния, но той не е документиран чрез автентични записи. Ето защо ще започна с литературни творби, при които въпросът с хронологията е по-ясен и ще търся близости с фолклора. Това не означава, че при тези близости и общности става дума непременно за влияние на литературата върху фолклора. Често е обратното -

[1] **M. Lurker**, Wörterbuch der Symbolyk. Stuttgard, 1983, S. 452.

[2] Мифы народов мира. Т. 2, К-Я. Гл. ред. С. А. Токарев. М., 1982, с. 78.

от фолклора влизат в литературата легенди, мотиви, представи. През вековете съществува постоянен обмен на поетически ценности - от фолклора към литературата и от литературата към фолклора. Редом с този процес на взаимодействие в народна и в литературна среда възникват и самостоятелно, без взаимна връзка, подобни мотиви и обяснения. Затова някои близости са типологически или случайни, установили се в общия стремеж да се обяснят особености от природата, или се базират на общи мирогледни моменти.

Как се изобразява луната?

В апокрифа „Откровение Варухово“ (обширна редакция, I-II в., преведен на български през X-XI в.) ангелът казва на Варух: „Месечината е подобна на жена, която седи на колесница, а воловете, които теглят колесницата, са 20 ангели.“[3] В това изображение на луната като жена, качена на колесница, не е трудно да се съзре участието на митологията. Индийците вярвали, че Сома (или Чандра) - Луната-бог - се придвижва на колесница, теглена от 10 бели коне[4]. Според старите гърци Селена също пътува по небето на колесница, теглена от вихрогри бикове[5], или според някои картинни изображения от крилати коне. Старогръцката дума за луна (Σελήνη, ἡ) е в женски род, затова и тя е представена като жена-богиня. Жена е и римската Луна. В езика на други народи думата за луна е в мъжки род, затова нощното светило се явява като мъж. В апокрифа за Варух най-вероятно влияние оказва гръцката митология.

В българския език се употребяват три думи за луната - месец, месечина, луна. В народното творчество се срещат предимно първите две. Оттук се създават и два образа на луната. Когато народният творец мисли за „месечина“, той си я представя като жена. В една легенда тя е сестра на слънцето, което иска да се ожени за нея[6]. Когато пък мисли за „месец“, тогава го изобразява като мъж, често гальовно неречен Месечко. В българска народна песен се говори как Радка, връщайки се от

---

[3]Стара българска литература. Т. I. Апокрифи. Съст. и ред. Д. Петканова. С., 1981, с. 75.

[4]Индийска митология. Превод от англ. Т. Ефтимова. С., 1944, с. 293.

[5]**А. Н. Кун**. Старогръцки легенди и митове. С., 1967.

[6] **Й. Ковачев**. Народна астрономия и метеорология, от с. Халово, Видинско. - СбНУ, кн. 30, [1914], с. 45-46. Луната е сестра на слънцето и в легенда от с. Жеравна, Котелско. Вж. по-долу.

кладенеца с вода, среща Месечко, който иска да ú напие водата, както момците правят, и това е знак за внимание и симпатия към момата[7].

В апокрифа „Откровение Варухово“ неизвестният автор се опитва да обясни два въпроса, свързани с луната: защо луната няма светлина като слънчевата и защо загива и отново се ражда. Чрез легенда, разказана от ангели, се дава отговор и на двата въпроса: „Когато змията прелъсти Адам и Ева с вкусването на лозата, те се видяха голи и плакаха горко за своята голота. Заплакаха и всички създания за тях, небето и звездите, и слънцето, и цялата твар се разтрепера до Божия престол... а луната едничка се засмя. Затова Бог се разгневи на луната, помрачи нейната светлина и направи така, че за кратко време да остарява и пак да се ражда. Отначало не беше така, тя беше по-светла и от слънцето и имаше продължителност на дните си“[8].

За лунната светлина се дава отговор и в друг книжовен паметник - „Въпроси на свети апостол Вартоломей“. Тук срещаме по-различно обяснение за слабата светлина на луната в сравнение със слънчевата. „Виж луната как е бледа заради престъплението на Ева“. Адам се оприличава на слънцето, а Ева на луната - „да свети от запад с бледо лице, както бе дадено на Ева, тъй като престъпи Божията заповед; заради това е помрачена луната и не сияе светлината ú.“[9]

Дали тези две литературни легенди са авторски или народни авторизирани, не може категорично да се каже. Те имат обаче в най-общ смисъл паралели в народното творчество, съответствуват на един разпространен тип: някой прави изключение от правилото, нарушава задължителното поведение при конкретен случай и заради това е наказан от Бога (или от Богородица). Най-често такъв тип легенди се свързват с раждането или с кръщението на Иисус. Намираме ги обаче и по отношение на луната. В българския фолклор например съществува легенда, според която един момък откраднал палешник. След като го заловили, бил наказан от Бога - да носи на палешника

---

[7] **М. Арнаудов**. Фолклор от Еленско. - СбНУ, кн. 27 [1913] с. 175, № 39.

Месичку Раду думъши:
- Я ми дай, Радо, удицъ
със твойтъ дяснъ ръчицъ.

[8] **Д. Петканова**. Апокрифи, с. 75.

[9] Старобългарска есхатология. Изд. подготвено от Д. Петканова и А. Милтенова. С., 1993, с. 83.

месечината[10]. Или: Бог дал на ангелите три семки, за да ги посадят в рая. Те посадили две, третата скрили. Бог им поискал сметка, те излъгали. Той ги превърнал в дяволи. Един от тях паднал на луната[11]. Тук композиционната схема „провинение - Божие наказание“ е използувана, за да се обяснят петната по луната, мотив, на който по-нататък ще обърна специално внимание.

По общ смисъл разказаното в „Откровение Варухово„ се схожда с една еврейска легенда, която предлага разгърнат поетичен разказ за съдбата на луната. Някога Бог създал слънцето и луната еднакви по големина, по светлост и по красота, като двама братя. Те трябвало заедно да пътуват по небето и да осветляват всички същества. Месецът обаче искал нещо повече, той схваща слънцето и себе си като двама царе, които управляват едно царство и не могат да живеят в мир, не могат да се понасят. Тогава ти трябва да се отличаваш от слънцето, казал Бог и намалил луната. Тя станала бледа от страх и започнала да плаче, защото си е представяла друг изход. Бог се смилява над неутешимата луна и казва, че ще направи така тя да не върви редом със слънцето, та всички същества да виждат, че е по-малка и по-бледа. Решава да я направи цар на нощта. Месецът отговорил тъжно, че ще бъде жалък цар, защото живите същества няма да се радват на неговите лъчи - като сянка през нощта, ще бъде като пътник през пустинята, никой няма да го съпровожда и да му се радва. Тогава Бог създал звездите, които като великолепна войска да придружават царя, за да бъде месецът истински цар. А хората, които се заслепяват, като гледат слънцето, с удоволствие наблюдават „пазача на нощта“ и се радват на неговата мека светлина[12].

Спрях се подробно на тази еврейска легенда от Мидраж Агада, защото е стара, малко позната и защото по извънредно поетичен начин обяснява защо луната има по-бледа светлина от слънчевата, защо свети нощем и защо хората ú обръщат голямо внимание.

Между легендата в Мидраж Агада и в „Откровение Варухово“ има една общност - Бог създал някога и слънцето и

---

[10]**Й. Ковачев**. Пос. съч. - СбНУ, кн. 30, с. 30.

[11]Пак там.

[12]По Aus Palästinas Legendenschatz, Bearbeitet und herausgegeben von Otto Eberhard. Berlin, 1958, S. 18-19.

луната светли, според единия паметник еднакво светли, според другия луната била дори по-светла от слънцето. От своя страна този елемент има паралел в българското народно творчество. Такава представа се открива в легенди от Велес[13] и от Прилеп[14]. Във втората ясно се казва, че Господ направил слънцето и месечината еднакви, та денят и нощта да бъдат еднакви по светлост. Дори месечината се смятала за по-хубава и започнала да се хвали на слънцето: „Иас сум по-убаа, йок яс по-силно греам, йок яс по-голема сум."

Като в литературните извори намаляването на лунната светлина в българската народна легенда се свързва с нейно провинение. В народното творчество обаче се дават други мотиви. В споменатата легенда от Прилеп причината за потъмняването на месечината е възгордяването ѝ, нейното самозабравяне. След като няколко пъти повтаря на слънцето, че е по-хубава, на слънцето додеяло, ядосало се, нарекло я безсрамница и пожелало да ѝ затвори устата. Грабнало една волска лепешка, хвърлило я срещу луната и ѝ зацапало образа и окото. Оттогава луната станала по-тъмна и се срамува от слънцето. В легенда от с. Жеравна луната е прогонена много надалеч от майка си за непослушание, затова светлината ѝ се вижда по-бледа[15]. В легендата от Велес няма провинение, нейната вина е, че грее много силно. Една жена везала денем и нощем, омръзнало ѝ, поискала да замръкне, взела лепешка и я метнала срещу месечината да не грее толкова силно и тя вече не греела така.

* * *

Човекът от незапомнени времена е наблюдавал луната и са му правили впечатление петната по нея. Затова той се е опитвал да ги обясни. Така възникват множество легенди върху тази тема.

---

[13]СбНУ, кн. 14 [1897], III, с. 99, № 1.

[14]СбНУ, кн. 11 [1894], III, с. 83, № 4.

[15]Легендата срещам за пръв път, затова я излагам изцяло: „Слънцето винаги се прибирало вкъщи навреме, а месечината, неговата сестра, все закъснявала. Тогава слънчова майка я изгонва много надалече, защото не искала непослушна дъщеря. Месечината казала: „От днес нататък ще ме виждаш, но няма да ме чуваш.„ И тъй като е далеч прогонена, тя свети по-слабо. Така е, когато децата не слушат майка си.„ (Чута от Стефка Нейчева, 64 год. в Жеравна, записана през 1994 г. Информаторката я знае от баба си Стефа Горската, родена в Жеравна, починала през 1964 г. на 86-годишна възраст, образование - основно).

В апокрифната творба „Разумник“ четем: „Въпрос. Защо Бог постави Каин на луната? Отг. Да вижда блага, от които се е лишил, и да вижда злините, които се започнаха от него.“[16]

Известно е, че апокрифните въпросо-отговорни творби се основават на Библията, на древни митове и легенди и най-вече на извънбиблейската апокрифна литература. Въпросът „Защо Бог постави Каин на луната?“ и съответният отговор вероятно изхождат от по-обширна народна или апокрифна творба, в която се е разказвало за провинението на Каин и изпращането му на луната за наказание, тъй като такъв мотив в Библията няма. Мотивът Каин на луната широко се разпространява сред народите, за да го видим днес в многобройни фолклорни легенди. В тях ясно се казва, че Каин се вижда от земята и изпращането му на луната е за наказание - да припомня на човечеството страшното, осъдено от Бога, престъпление и сам да трепери от страх от човешките убийства. Легенди с този мотив са записани в Украйна, сред бесарабските българи, в България, Гърция, в гръцките острови, в Италия, в Сицилия[17]. Творецът на народните легенди вижда на луната една фигура (Каин) или две - Каин и брат му Авел, а също така кола и други предмети, свързани с тяхната работа. В някои случаи Каин носи на гръб брат си, в други на вила, с която го е намушкал. В някои творби Каин и Авел са царски синове или синове на обикновен селянин, а не синове на Адам и Ева. Греховете им са свързани предимно с нравствени качества - лъжа, свада. В една легенда от о-в Крит Бог изпраща на небето парчето земя, на което става престъплението. По този начин се създава нова версия на библейския разказ за появата на луната и ново обяснение за петната по нея.

Някои народни творци виждат на луната не Каин, а други фигури. Старите индийци съзират седнал заек[18]. Затова едно от имената на луната е Шаши (заек). Китайците също виждат заек. В китайски приказки заекът седи на луната и подготвя елексира на живота, затова го схващат като лунарен символ[19]. Други народи виждат върху образа на луната куче. Голямо разнообразие се открива в българския фолклор. Разказва се, че на луната се вижда

---

[16]Апокрифи, с. 339.

[17]**Д. Петканова**. Отново по въпроса апокрифи и фолклор. - Език и литература, № 4, 1992, с. 128-130.

[18]Индийска митология, с. 164, 335.

[19] **M. Lurker**. Пос. съч., с., 257.

циганин с огледало; циганин, обесен на круша; паднал дявол, изгонен от Бога; момче с палешник; мома, която зацапала едното око на луната[20]. Според една приказка на луната се вижда шивач, който дърпа дреха. Месечината си поръчала дреха, когато била тънка. Като отишла при шивача втори път, била наедряла като круша и той трябвало да вземе мярка още веднъж. Трети път като отишла при него, била дебела като тиква и шивачът ѝ казал, че не ѝ е писано да носи дреха. Месечината се ядосала и започнала да бие шивача, а той се отбранявал с дрехата, която полепнала по месечината. И до днес шивачът дърпа и не може да се откачи[21]. В друга легенда на луната се вижда циганин, който сам се покачил на нея, защото смятал, че може да свети повече от луната; и досега си седи горе - когато луната е пълна, познава се посред нея[22]. Много отдалечени от България народи (буряти, ескимоси, тунгуси, татари) виждат на луната мома с менци[23]. Спомням си от детството си в с. Жеравна, че баба ми казваше - на луната е изписана мома с кобилица и бакрачи. Ето защо отново се заинтересувах по въпроса и разпитах в селото около десетина души от различни възрасти да ми кажат какво виждат на месечината. Повечето отговориха, че на нея се различава мома с кобилица на рамо и менци. Следователно тази представа съществува трайно в съзнанието на жеравненци. Само една информаторка обаче знаеше защо момата е на луната. Тя ми разказа легенда, обясняваща лунните петна както ги виждат жеравненци. Понеже легендата не е записвана, излагам я изцяло:

„Имало една мома, която с кобилица на рамо отивала на извора за вода. Предварил я змей и поискал да я отвлече. Змеят се явил преобразен на годеника ѝ. Казал: „Хайде да те отведа у дома!“ Тя обаче познала, че е змей, защото бил с една ноздра, а не като хората с две. Тогава момата започнала да вика годеника си. Но змеят омагьосал годеника ѝ и той чувал, но не можел да помръдне от мястото си. Луната гледала и за да спаси момата, навела се и я грабнала, та годеникът да може да си я гледа постоянно. Сега тя се вижда на месечината с кобилицата и менците и всеки от нас я наблюдава.“[24]

---

[20]**Й. Ковачев**. Пос. съч., с. 30.

[21]СбНУ, кн. 56 [1980], с. 395, № 421.

[22]СбНУ, кн. 8 [1892], с. 139, № 28.

[23]**Ив. Георгиева**. Българска народна митология. С., 1993, с. 86.

[24]Разказана от Стефка Нейчева, с. Жеравна, записна през лятото на 1994 г.

Интересно е, че в гръцко-славянския свят в лунните петна въображението разпознава фигурата на **човек**. В българския фолклор друго виждане не е познато. То се споделя от ранни векове. Йоан Екзарх пише в „Шестоднев“: на луната „като че ли се вижда фигурата на човек“[25].

Мотивът за лунните петна в народното творчество често е свързан с представа, която не сме срещали в литературата. Общоприето мнение е, че някога луната греела **ниско** над земята и лесно можела да се **достигне**, затова често е замърсявана. След това се издигнала високо, за да не я докосва никой. Конкретните причини за нейното издигане са различни[26], но действието става винаги в битови условия. Една жена, като работела на полето, станало много горещо, тя взела едно биволско изпражнение и зацапала луната, за да не грее силно. Оттогава тя се издигнала високо и грее по-слабо. Друга жена переля пелени и се избърсала о луната. Мома зацапала с кал луната, тя се разсърдила и избягала нагоре. Една баба, като предяла, закачала с хурката си луната. Веднъж се разсърдила, убола я и луната избягала високо. Гладен циганин помислил луната за погача и започнал да я яде; тя се издигнала заедно с него. Легенда от Търновско разказва, че една баба плеснала месеца с тестените си ръце, плесниците се виждат и до днес „дето се види на него черно, то е тестото, дето останало от бабините ръце“[27]. Легендата дава множество варианти от различни краища на България. Според друга легенда мъж и жена се любили в обора и понеже било много светло, жената грабнала от нечистотиите на добитъка и ги хвърлила срещу месеца. От това той получил петна. Така жената „обезобразила това светило Божие“. Тогава Господ вдигнал месеца нависоко[28].

От примерите (а могат да се приведат още) се вижда, че въображението на ред народни творци не вижда на луната определена фигура, а безразборно нахвърляни петна като зацапано по дреха. Така вероятно трябва да се обясни възникването на легендарни обяснения за замърсяването на луната от хората. Откъде обаче идат представата, че луната някога светела ниско над земята, което улеснява появата на тези обяснения, е по-

---

[25]**Йоан Екзарх**. Шестоднев. Превод от старобълг., послеслов и коментар Н. Цв. Кочев. С., 1981, с. 144. Всички цитати по-нататък са оттук.

[26]Вж. поредица обяснения у **Й. Ковачев**. Пос. съч., с. 29-30.

[27]Българска народна поезия и проза. Т. 7. С., 1983, с. 153.

[28]Пак там, с. 153-154.

трудно е да се каже. Не е изключено влиянието на непознат апокрифен извор. За да се изгради приемлива хипотеза, необходими са още дирения в книжнината и сравнения с легендарното наследство на други народи.

* * *

„Диалозите“ на Псевдо-Кесарий са преведени в България най-вероятно по времето на цар Симеон. Те се приписват на брата на Григорий Богослов-Кесарий, но са създадени през втората четвърт на VI в.[29] В тази творба, в третия диалог, отг. 117, се говори за вярването, че някои чрез заклинания и магьосничество смъквали луната на земята, като блъскали желязо или мед[30]. Неизвестният автор заявява, че това вярване е широко разпространено и го осъжда като бабешки басни. И сред българския народ вярването, че чрез магия може да се свали луната, съществува, и то до най-късно време. Според народната вяра месечината знае тайните на света, защото през нощта се вършат непозволените неща. Затова се смята, че магьосниците, за да узнаят тайните, с магия свалят месечината. Със свалянето ѝ се обяснява лунното затъмнение[31]. Свален, месецът се превръща най-често в крава, която магьосницата дои. Млякото му било хранително и лековито. При свалянето на луната магическа роля играят водата, хлябът и решетото, които фактически присъствуват при много други обреди.

Свързването на луната с магьосничеството е много старо схващане, но във фолклора е претърпяло промени. В древна Гърция богиня Селена често е отъждествявана с Хеката, богиня на магьосничеството и на нощните видения, защото се е смятало, че магиите действуват най-често при пълна луна[32]. Към нея са се обръщали особено за привличане на любимия, понеже според мита тя е била влюбена в Ендимион, когото посещава нощем.

* * *

---

[29]**Цв. Кристанов, Ив. Дуйчев**. Естествознанието в средновековна България. Сборник от исторически извори. С., 1954, с. 258-259.

[30]Пак там, с. 262.

[31]**Д. Маринов.** Народна вяра и религиозни народни обичаи. - СбНУ, кн. 28 [1914], с. 15; **Й. Ковачев.** Пос. съч., с. 35-36; **Ив. Георгиева**. Пос. съч., с. 27, 87.

[32]Мифы народов мира. Т. 2, с. 424.

Луната привлича и научния интерес през Средновековието и се свързва със стремежа да се отрекат езическите схващания. Най-подробно за нея се говори в Шестодневите. В Шестоднев на Йоан Екзарх, който черпи сведения от няколко извора, данните са твърде многостранни. За луната той говори в четвъртото слово. Най-напред посочва връзката на луната с времето, като изхожда от Библията и от човешкия опит. Утвърждава мнението, че ако луната внимателно се наблюдава, тя е показателка за времето: „... Когато тя в продължение на три дни бъде чиста и прозрачна, това означава, че [времето] ще се задържи тихо. Но ако е прозрачна, но не е чиста, а е подобна на огън, тя показва, че ще има бурен вятър ... Когато се помрачи цялата [лунна] светлина, [означава], че ще има дъжд ... Когато луната е обкръжена сякаш с венец и [върху нея] като че се вижда човек, това означава, че ще има бурен вятър ...“[33].

Видът на луната като показател за времето посочва и Василий Велики, от чийто Шестоднев Йоан Екзарх черпи най-много данни и цитира обширен откъс с означението „Василиево“. Тук освен знаците на луната за времето: буря, вятър, дъжд и пр., и ползата на тези предвещания за хората, се засягат и други страни на отношението луна-земя, а именно влиянието на луната върху състоянието на природата и на живите същества. „Аз смятам, че състоянието на живите същества, както и на онези, които израстват от земята, се влияе немалко от промените на луната. По един начин се проявяват телата, когато тя намалява, и по друг - когато нараства“[34]. Тя влияе с фазите си и „защото притежава велика свръхестествена сила“ (с. 180). В съгласие с научните наблюдения Василий подчертава връзката на приливите и отливите с фазите на луната и внезапните бури при новолуние.

Връзката луна-време съществува отдавна в народното съзнание. През вековете та до днес селянинът е предсказвал времето по луната. Самият Йоан Екзарх отбелязва: „Тези неща са били открити от първите хора, които в резултат на продължителни наблюдения и изследвания на големите светила потвърждават истината на Писанието, която е вложена в него. И сега има мнозина, които от опит са придобили знания в тази област и ги съобщават [на други], въпреки че самите те не

[33]**Йоан Екзарх**. Шестоднев, с. 144.
[34]Пак там, с. 179.

познават Писанието... и за всичко това не са чели абсолютно нищо“ (с. 144-145). Става дума за неграмотния човек, който от наблюдение е установил връзката между луната и времето.

Щом луната се свързва с времето на следващия ден (или дни), близо до ума е тя да се свърже и със сезоните и с реколтата. Тези схващания се отразени в гадателните книги. В един от разнообразните типове „Лунници“ според това дали месецът е прав или полегат се предсказва за дъжд, зла зима, за плодородие, но и за смърт по добитъка и човеците, за болести и изобщо за добро и за зло[35]. В този „Лунник“ не само се обобщава човешкият опит, но прозира и езическото схващане, че луната освен на времето и на проявлението на телата влияе и върху съдбата на живите същества на земята. Още по-ясно това се вижда във втори, разширен Лунник[36]. Той е за цялата година, в него се явяват като белези за гадание положението и вида на месеца (прав, полегнат, червен, в мъгла), още растежът и намаляването му, появата на гръм, мълния, земетръс. Освен това се дават сведения и в кой час се явява луната през съответния месец. Тук четем освен предсказания за времето и реколтата и много такива за животните и за личния и обществения живот на човека: много войни, смутове между людете, цар ще умре от отрова, междуособни войни, пагуба на люде, князете ще погинат, смърт на стари хора, ще има много новородени младенци и животни, болести по хората, измиране на малки деца, смърт сред родилките.

Схващането за връзката между луната и човека може да се види и в предсказанията за добрите дни и часове. В едно от тях месецът се свързва със същността на зодията, в която той се намира: „Гледай внимателно и пресмятай и познай в коя зодия се намира луната и разбери дали зодията е добра, лоша или средна“[37]. Според това се определят гадания от следния тип: луната се намира в добра зодия, всичко ще бъде добро, започнатото в този ден ще бъде добро; ако луната е в лоша зодия, през този ден не трябва да се върши нищо; ако луната се намира в средна зодия и денят е среден - и за добро, и за зло.

---

[35]**Стара българска литература**. Т. V. Естествознание. Състав. А. Милтенова. С., 1992, с. 303.

[36]Заглавие: „Оттук да узнаем кой месец е съпроводен с бури, или кой е сушав, или студен и какво добро или зло носи, и коя луна е права или полегната“, **Цв. Кристанов, Ив. Дуйчев**, Естествознанието, с. 412-433, препечатан от Милтенова, Естествознание, с. 303-312.

[37] Естествознание, с. 316.

В един от лунниците лунните дни се свързват с раждането на библейски герои или с важни библейски събития. Във връзка с характеристиката им предсказанията са за добро или за зло[38]. Препоръките и забраните, които се правят, са от същия тип като тези в българското народно творчество, но има и една съществена разлика. Ето няколко примера: „Първи ден на луната, Адам бе създаден. През този ден е добре да се продава, да се купува, да се основава храм, да се прави брак, да се започва нещо, да се учи добитъка, да се правят съдове. Който е избягал, ще се намери, болният ще оздравее, родилият ще е известен и ще живее. Ден трети, Каин се роди. Този ден е лош заради Каина. Не бива да се продава, нито купува. Който се разболее, ще пострада, родилият ще бъде зъл. Ако има сватба, ще се разтури, не сади нищо. Сънят в този ден ще се сбъдне.“[39] Така е и по-нататък, най-често се посочва какво ще стане с новородените и с децата. При положителните библейски герои и събития се предсказват положителни неща, при отрицателните - болести, смърт, препоръчва се въздържане от работа. Следователно в тази творба препоръките не се свързват с фазите на луната както в народните вярвания. Той е християнизиран „Лунник“. Интересно е обаче, че в преписа, публикуван от В. Перетц, при много дни (7, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30) липсва библейско име или събитие. Така в тези си части Лунникът съвсем заприличва на народните гадания, въз основа на които в първичния си вариант вероятно е възникнал. Недвусмислено проличава езическото схващане за влиянието на луната върху човешкия характер и съдба, но доброто и злото не се свързват определено с нарастването или намаляването на луната, както е в българския фолклор, а по друга система.

Йоан Екзарх също засяга въпроса за връзката между луната и съдбата на човека, но му отговаря отрицателно. Според него „лошо и безчестно проповядват тези, които смятат, че двете

[38]Такъв южнославянски Лунник публикува **Ст. Новаковић**, Примери књижевности и језика старога и српско-словенскога. У Београду, 1904, с. 608-612. Друг превод, също южнославянски, издава по препис от XV в. **В. Перетц**, К истории апокрифа и легенды. - ИОРЯС, 1901, т. 6, кн. 4, с. 104-107, заглавие: „Сказание за цялата година за дните според луната„. Вариант у **Цв. Кристанов, Ив. Дуйчев**. Пос. съч. с. 504-515.

[39]**Ст. Новаковић**. Пос. съч., с. 608-609.

светила са самовластни“[40]. Те дори мислят, че светилата „са причина за това, което се случва в живота на човека, без да знаят, колко много грешат“. Той има предвид езическите схващания, които отрича от християнско гледище, защото светилата се ръководят от Бога. Да се вярва, че те влияят върху човешкия живот, би означавало според Йоан „да се върши спрямо твореца голямо неразумие и необикновено безчестие“[41]. Авторът се опитва да докаже, че е неразумно луната и звездите да имат власт над хората, защото човекът е по-висше създание от тях и защото небесните светила са неодушевени. Идеите, които Йоан изобличава, принадлежали на астролозите, които според звездите предсказвали какво ще бъде новороденото - как ще изглежда и с какъв нрав ще бъде. Йоан твърди, че светилата не притежават сила, че Бог „ги е създал като светилници за тези, които живеят на земята, т. е. да бъдат полезни на човешкия живот“[42].

Апологетите на християнството и Йоан Екзарх ожесточено се изказват срещу астролозите, според които звездите и луната определят човешката природа и съдба. Те обаче нито през ранното, нито през късното средновековие са в състояние да премахнат древната вяра във влиянието на звездите и луната върху човешкия живот. Според българската традиционна вяра ако дете се роди на разсип, т. е. когато луната е разсипана (няма я), то ще боледува и ще умре. Луната го яде. Роденото при новолуние ще бъде здраво и щастливо. Едномесечетата (т. е. родените в един и същ месец) имали еднаква съдба. Ако умре едното, тегли след себе си и другото. Затова се вземат мерки за разделяне на съдбите им или при гроба на мъртвото се правят обреди, чийто смисъл е символична подмяна на живота[43].

От Йоан Екзарх и от Василий Велики луната е наречена „господарка на нощта“. Василий разсъждава за луната и като пример, и като образ на човешкият живот. Наблюдението над луната трябва да накара човека да прави извод за себе си - как бързо се променят човешкия живот и как човекът не е постоянен в добрите ú намерения, а често се отмята от доброто и се променя. Това са промените в нравствен аспект, но луната е образ и на живия човек изобщо, който се ражда, расте и умира: „Луната

[40] **Йоан Екзарх.** Шестоднев, с. 151.
[41] **Йоан Екзарх.** Шестоднев, с. 152.
[42] **Йоан Екзарх.** Шестоднев, с. 157.
[43] Вж. **Ив. Георгиева**. Пос. съч., с. 26.

не се свършва, а само се скрива, тя сякаш е образ на смъртните човеци“[44]. И още: „Тя е образ на нашите тела. Тя се ражда, расте, изпълва се, намалява, изтънява и угасва. И ние се раждаме, растем, спираме да растем, стигаме до средата на своя живот, отслабваме, остаряваме и умираме“[45]. Луната обаче е образ и на бъдещия, извънземен живот. Тя угасва, но отново се ражда. Така и човекът ще възкръсне отново, тя дава надежди на човека. Луната е образ на пророчество за възкресението. „Луната изгасва, но тя отново се ражда. И ние ще възкръснем отново и ни очаква друго раждане“. Промените на луната напомнят за възкресението. Като че тя казва: вижте ме как аз се скривам и отново се появявам. А вие искате да се лишите от вашите надежди... Ако това, което е създадено заради вас, залязва и отново се появява, как няма и вие, заради което е било то създадено, като умрете, отново да възкръснете? Не е ли това за вас пророчество за възкресението?“[46].

Така Василий разглежда луната като символ на променящия се човешки нрав, на съдбата на тленното човешко тяло и на бъдещия живот след смъртта.

В народното вярване месечината също се разглежда като раждаща се, растяща и скриваща се. Тя обаче не се символизира, а се прави асоциативна връзка между състоянието на луната и човешките желания. Така фазите на луната се свързват с различни поверия, забрани и дейности[47]. В началните дни на новолунието българския народ отдава на луната голямо внимание. Срещу нея селяните се кръстят, скачат, правят се годежи и женитби, започва се нова работа, играят се хора. Всичко това е израз на желанието за здраве и плодородие, защото, както луната се изпълва, така би трябвало всичко да напредва и се пълни. Пълнолунието също се почита много. Каквото се начене при пълнолуние, ще върви само към добро. Подобно вярване има и сред индийците - благоприятно е човек да се роди при пълнолуние. На стара месечина, когато тя се изгубва, нищо не бива да се прави - не се пере, не се мие, не се сади и т. н. Вярва се, че всичко ще бъде без успех; както луната чезне, така и работата ще бъде напразна.

---

[44] По Шестоднев на Йоан Екзарх, с. 187.

[45] Пак там, с. 187.

[46] **Йоан Екзарх,** Шестоднев, с. 188.

[47] Подробности у **Д. Маринов**, Народна вяра, с. 12-16 и у **Ив. Георгиева**. Цит. съч., с. 25-29

Допуска се само лечение на болести - както луната се изгубва, така да изчезне и болестта.

* * *

През Средновековието - както в личното, така и в народното творчество - луната не е предмет на естетическо наблюдение и преживяване. В книжнината, предимно в Шестодневите, тя е предмет на научно и богословско разсъждение и на символизиране като образ на нравствения и телесен живот на човека. И в двете сфери на словесно творчество луната е обект на наблюдение във връзка с времето. Многовековният опит показва, че по луната може да се предскаже вятър, буря, дъжд, тишина. Това признават и неграмотни, и образовани. По отношение на влиянието на луната върху човека официалната и апокрифната литература коренно се различават. Лунниците поддържат връзка с прастарата вяра за силното въздействие на луната върху живите същества и ролята ѝ при формирането на човешкия характер, здраве и бъдеща съдба. В това отношение те имат паралели във фолклора до късно време. Богословите отричат учението на астролозите, като утвърждават идеята, че небесните светила не са самовластни и нямат сила да въздействат върху човека. В апокрифната литература и във фолклора се откриват легенди, които обясняват особеностите на луната. Те са отговор на човешкото любопитство и любознателност, на убеждението, че нищо в природата не е случайно, а всичко се подчинява на божествена сила или на непоклатими морални норми. Този тип легенди са много повече в народното творчество, макар и познато ни в късни преписи. По цел, често по структура, те се схождат с множество други легенди, които отговарят на въпроса „защо“. На равнището на легендата между фолклор и низова литература се осъществява взаимодействие.

THE MOON IN MEDIAEVAL LITERATURE AND FOLKLORE

Donka Petkanova (Sofia)

(summary)

This article poses several questions: how do mediaeval literature and folklore depict the moon; how is its pale light explained in comparison to the sun light; how have the moon spots appeared; how do people figure the connection between the moon and the weather; how does the moon influence human destiny. The study is based on the *Hexameron* by John the Exarch, apocryphal works, folk legends and songs. The link between the moon and the weather is acknowledged in official literature and by the common people. As regards the legends about the moon, closeness and coincidence of genetic and typological character is noticed between folklore and literature. Faith in the impact of the moon on humankind is present in all history, including the Middle Ages. It is reflected in the *Lunnici* (moon fortune-telling books) and folk superstition. Educated authors reject such a belief because they think that the moon can not form human destiny. In general, the apocryphal literature and folklore preserve pagan notions and ideas about the moon while it is a subject of scientific and theological scrutiny in the *Hexamerons.* The moon is symbolized as a image of man in an ethical and biological sense.